

<http://dx.doi.org/10.16926/gea.2025.02.02.21>

prof. dr hab. Adam SULIKOWSKI

<https://orcid.org/0000-0002-8423-3199>

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: adam.sulikowski@uwr.edu.pl

Konstytucjonalizm demoliberalny wobec multikryzysu

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę analizy aktualnej kondycji demoliberalnego konstytucjonalizmu w kontekście zjawiska multikryzysu, czyli nakładających się na siebie kryzysów o charakterze ekonomicznym, ekologicznym, zdrowotnym i geopolitycznym. Autor wskazuje, że sytuacje te ujawniają wewnętrzną sprzeczność formacji dyskursywnej demoliberalizmu – między demokratyczną legitymizacją władzy a liberalną, ekspercką formą jej wykonywania. W szczególności podkreślono, że w warunkach kryzysu rośnie presja na działania wykraczające poza ramy konstytucyjnego status quo, co prowadzi do napięć i potencjalnego zerwania z dotychczasowym paradygmatem. Artykuł wykorzystuje narzędzia poststrukturalnej analizy dyskursu i przyjmuje perspektywę postmarksistowską, aby ukazać konstytucjonalizm jako formację hegemoniczną, której dominacja może ulec załamaniu pod wpływem rosnących antagonizmów społeczno-politycznych.

Słowa kluczowe: konstytucjonalizm demoliberalny, multikryzys, kryzys konstytucyjny, postpolityka, legitymizacja demokratyczna, dyskurs prawniczy, hegemonia, antagonizm polityczny.

Wprowadzenie

W jednym ze swoich najstynnniejszych przemówień premier węgierskiego rządu i szef populistycznego ruchu Fidesz Viktor Orbán powiedział, że „społeczeństwa oparte na zasadzie liberalnego sposobu organizacji państwa nie będą w stanie utrzymać swojej światowej konkurencyjności w kolejnych latach, a co bardziej prawdopodobne, poniosą porażkę, jeśli nie będą w stanie gruntownie się zreformować”¹. Całe przemówienie premiera Węgier pełne było profetycznych

¹ <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>.

stwierzeń o tym, że współczesny świat zachodni stoi na progu kryzysów, z którymi nie można sobie poradzić w warunkach dyktowanych przez demoliberalny konstytucjonalizm z jego zasadą rozproszenia władzy i mnożenia barier dla decyzji politycznych rządu. Orbán powiedział to, gdy pandemia Covid-19 nie była jeszcze widoczna na horyzoncie, a wojna na Ukrainie znajdowała się w fazie nieformalnych działań separatystów, których Kijów próbował uspokoić za pomocą ograniczonej operacji wojskowej. Dziś kryzysy są znacznie poważniejsze, a krytycy liberalnej demokracji rządzą nie tylko na peryferiach Zachodu, ale w samym jego jądrze. Coraz częściej mówi się o wielokryzysie, co w kontekście „proroctwa Orbána” rodzi pytania o przyszłość demoliberalnego konstytucjonalizmu, do niedawna uważanego za szczytowe osiągnięcie zachodniej myśli politycznej i prawnej. Przedmiotem niniejszego tekstu będzie próba odpowiedzi na jedno z takich pytań. Wiele wskazuje na to, że sytuacje kryzysowe uwypuklają jedną z podstawowych sprzeczności w łonie demoliberalnej formacji dyskursywnej – sprzeczność pomiędzy demokratyczną, czyli polityczną legitymacją władzy a założeniem o istnieniu apolitycznych mechanizmów jej sprawowania (m.in. reagowania na kryzysy). W sprzyjających okolicznościach sprzeczność ta może się przez dłuższy czas nie ujawniać, ale, jak zauważa Michael Gerhardt, rzeczywiste (*genuine*) kryzysy konstytucyjne wymagają podejmowania działań spoza dotychczasowego rejestru normalnych rozwiązań, co radykalnie zwiększa szanse na wywołanie bądź wzmocnienie antagonizmów politycznych². Artykuł jest nieco zmienionym zapisem wystąpienia konferencyjnego, co wymusza jego lakoniczną formę i skrótowe podejścia do niektórych wątków. W zamyśle wygłoszony referat miał charakter wstępu do badań nad wielce złożonym zagadnieniem. Taki charakter ma także niniejszy tekst.

Kryzys, multikryzys, kryzys konstytucyjny

Jak napisał Antonio Gramsci w swoich *Zapiskach z więzienia*: „la crisi consiste appunto nel fatto che il vecchio muore e il nuovo non può nascere: in questo interregno si verificano i fenomeni morbosi più svariati³” (Kryzys polega właśnie na tym, że stare umiera, a nowe nie może się narodzić; w tym interregnum pojawia się wielka różnorodność patologicznych objawów).

Pojęcie kryzysu ma medyczną etymologię. Najogólniej rzecz ujmując, w dyskursach medycznych kryzys ujmowany jest jako sytuacja egzystencjalnego zagrożenia dla organizmu związana z radykalnym pogorszeniem zdrowia. Istnieją zasadniczo dwa wyjścia z kryzysu: powrót do zdrowia (niekoniecznie pełny) lub

² M.J. Gerhardt, *Crisis and Constitutionalism* (2002). Faculty Publications. 861. <https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/861>.

³ A. Gramsci, *Quaderni del carcere*, vol.1, quaderni 1–5, Giulio Einaudi, Torino 1977, p. 311.

śmierć. Przedmiotem kryzysu jest to, co było wcześniej, dobrostan, który należy do przeszłości, chociaż nadal może powrócić do swojej dawnej formy. Kryzys jest poważną i nagłą sytuacją, niezwiązaną z procesami naturalnymi. W naukach społecznych pomimo sporej różnorodności ujęć kryzys rozumiany jest zwykle z uwzględnieniem tej samej struktury – to co do niedawna dominowało, działało czy uchodziło za prawidłowe raptem pod wpływem zmian otoczenia przestaje funkcjonować w dotychczasowy sposób bądź jest silnie kwestionowane⁴.

W ostatnich latach zawrotną karierę w zachodnich naukach społecznych robi koncepcja multikryzysu (wielokryzysu)⁵. Jest ona oparta na konstatacji, że sytuacje kryzysowe, lub szerzej struktury lub formacje warunkujące poszczególne kryzysy, pozostają ze sobą w istotnych relacjach. Na przykład kryzys globalizmu w wymiarze ekonomicznym jest powiązany z kryzysem ekologicznym (globalne ocieplenie), który generuje napięcia polityczne z powodu migracji, pandemia (z pewnością nie ostatnia) generuje dalsze zakłócenia gospodarcze poprzez zmiany w globalnych łańcuchach dostaw. Walka ze skutkami jednego kryzysu pogłębia inne: na przykład ograniczenia skutków globalnego ocieplenia wpływają na wzrost kosztów energii, co powoduje spadek konkurencyjności poszczególnych gospodarek i wzrost inflacji, co generuje napięcia polityczne itp. Każde z powyższych zjawisk rozpatrywane oddzielnie zakłada istotne problemy dla dyskursów konstytucyjnych. Na przykład pandemia Covid-19 spowodowała, że rządy podjęły działania, które poważnie ograniczyły swobody obywatelskie. Niektóre z tych działań nie były zgodne z tzw. liberalną formą prawną, ponieważ naruszały procedury lub wcześniej dominujące orzecznictwo i linie interpretacyjne. Aby uzasadnić działania antypandemiczne, wykorzystano koncepcje stanów nadzwyczajnych. Niemniej jednak koncepcje te miały również swoje ograniczenia, które były niekiedy przekraczane wskutek bardzo kontrowersyjnych interpretacji prawa. Pandemia spowodowała także kryzys gospodarczy, który również wywołał kontrowersyjne reakcje z punktu widzenia wcześniej dominującego rozumienia regulacji konstytucyjnych dotyczących deficytów budżetowych i wydatkowania środków publicznych. Masowe

⁴ Por. P. Skuczyński, *Pojęcie kryzysu w filozofii i naukach społecznych a kryzysy prawne*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018, t. 7, nr 1, s. 250–275.

⁵ Nathwani, Jatin, Niels Lind, Ortwin Renn, and Hans Joachim Schnellhuber, *Balancing Health, Economy and Climate Risk in a Multi-Crisis*, „Energies” 14, (2021), no. 4067, pp. 1–13; Castles, S., de Haas, H., Miller, M.J. (2014), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.; Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business; Wainwright, J., Mann, G. (2018). *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future*. Verso., Jia, Nan Li, Yinshuai, Cheng, Jie Jiang, Zhimeng Ma, Tianwu Zheng, Lilin Xia, Zilong Wang, Ru Zhang, Zhan Yin, Chenglong Chen, Ruishan Liu, Jack (2024). *Polycrisis: A Framework for Understanding Multiple Crises in the Metacoupled World*. 10.2139/ssrn.5003139, P. Tosiek, *The European Union in multi-crisis: towards differentiated legal integration?*, „Review of European and Comparative Law” 2022, vol. 48, no. 1, <https://doi.org/10.31743/recl.13007>.

Hill, David Jayne. *The Crisis in Constitutionalism*, „The North American Review” 1913, vol. 198, no. 697, pp. 769–78. <http://www.jstor.org/stable/25151002>.

„dodrukowywanie” pieniędzy spowodowało inflację, dodatkowo wzmocnioną regulacjami mającymi na celu ograniczenie emisji dwutlenku węgla, co wpłynęło na poziom cen energii. Niektóre rządy zdecydowały się zrekompensować zmiany poprzez subwencje, co również było kontrowersyjne z punktu widzenia reguł dyskursów konstytucyjnych (kwestie równościowe, swoboda prowadzenia działalności gospodarczej itp.).

Mówiąc wprost kryzysy otoczenia generują kryzysy konstytucyjne. Oczywiście funkcjonują różne definicje kryzysów konstytucyjnych. Na ogół są one oparte na wzmiankowanej wyżej „patofizjologicznej” strukturze: kryzys konstytucyjny oznacza sytuację poważnego zagrożenia, z którą istniejący konstytucjonalizm nie może sobie poradzić w normalny sposób, której nie może rozwiązać bez naruszenia dotychczas funkcjonujących zasad i bez popadania w sprzeczność⁶. Jest w tej konstrukcji to, co stare, wsparte tradycją oraz potencjalnie zabójcze zagrożenie, które wymaga reakcji polegającej na wyjściu poza granice dotychczasowego porządku, przy czym powrót do status quo okazuje się trudny, jeżeli nie niemożliwy⁷.

Formacja dyskursywna konstytucjonalizmu demoliberalnego

Podobnie jak w poprzednich moich pracach konstytucjonalizm pojmuję jako dyskurs, czyli zorganizowaną wokół określonych reguł (formacja dyskursywna) praktykę mówienia/pisania o prawnych ograniczeniach dla władzy wytwarzającą i legitymizującą swój przedmiot. Idąc za Foucaultem przyjmuję, że dyskursy stanowią konieczne zapośredniczenie epistemologiczne – rzeczywistość konstruowana jest w dyskursach i tylko w ich ramach jest dostępna⁸. W moim przekonaniu takie podejście szczególnie dobrze sprawdza się w naukach prawnych. Mimo swojej specyfiki pozwala nawiązać pewną korespondencję z większością znanych teoretycznych rozumień prawa – od twardego pozytywizmu do realistycznego decyzyzmu. Teorię dyskursu stosuję tutaj w wersji postmarksistowskiej, uwzględniającej antagonistyczne relacje formacji dyskursywnych i ich rolę w generowaniu konfliktów politycznych. Postmarksizm wychodzi z Foucaultowskiego założenia, że dyskursy konstruują jednocześnie rzeczywistość i tożsamość. Innymi słowy dany przedmiot może mieć znaczenie wyłącznie w dyskursie, a z drugiej strony (samo)identyfikacja podmiotu też jest związana z dyskursami. Jeżeli za Carlem Schmittem przyjąć, że dla polityki kluczowa jest opozycja my/oni oznaczająca de facto tożsamościową interpretację opozycji przyjacieli/wróg (tożsamość ma zawsze charakter negatywny, jest odniesieniem się do innego),

⁶ D. Jayne Hill, *The Crisis in Constitutionalism*, „The North American Review” 1913, vol. 198, no. 697, pp.769–78. <http://www.jstor.org/stable/25151002>.

⁷ M.J. Gerhardt, op. cit.

⁸ M. Foucault, *Les mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines*, LGDJ Paris 1966, s.10.

to należy uznać, że konflikt tożsamości jest konfliktem dyskursów⁹. To określony dyskurs buduje antagonizm i wyznacza jego treść. Antagonizmy nie są możliwe do eliminacji, ale mogą być stłumione w sytuacji, kiedy określona formacja dyskursywna osiągnie hegemonię – jest postrzegana jako jedynie słuszna w ramach tzw. mainstreamu, czyli dominującego sposobu myślenia. Dyskursy dysydenckie, heterodoksyjne pozostają wtedy stłumione, co sprawia wrażenie osiągnięcia konsensu, usunięcia konfliktu, nastania „końca historii”.

Teza o hegemonii demoliberalnej formacji dyskursywnej na Zachodzie w ostatnich dekadach nie uchodzi za szczególnie kontrowersyjną. Nie ma tutaj miejsca na omawianie genealogii tej formacji ani jej szczegółowej charakterystyki. Uczyliem to szeroko w niedawno wydanej monografii¹⁰. Ograniczę się więc jedynie do stwierdzenia, że ukształtowała się ona w Stanach Zjednoczonych w latach trzydziestych i czterdziestych XX w., oraz przedstawienia jej zasadniczych tez:

1. Prawo zarówno w aspekcie tworzenia, jak i stosowania powinno być *right-based*, czyli dyskursy prawnicze powinny uwzględniać szczególną rolę pewnych jednostkowych (i grupowych) uprawnień (dynamicznie rozwijanych w zakresie treści), które nie mogą być zmienione w legitymizowanym demokratycznie procesie decyzyjnym. Żadna ideologiczna narracja (w tym narracja demokratyczna) nie może stanowić metanarracji wobec *rights* i nie może stanowić źródła ich delegitymizacji. Takie rozwiązanie zapobiega praktykom totalitarnym i autorytarnym.
2. Kluczowymi instytucjami ustrojowymi są sądy, w tym przede wszystkim sądy wysokich instancji i sądy konstytucyjne, których podstawową funkcją jest nie tyle stosowanie konstytucji i ustaw jako aktów prawnych, lecz kontrola racjonalności działań legislatywy i egzekutywy w zakresie respektowania *rights*. Argumenty z (nie)konstytucyjności powinny być przede wszystkim argumentami z *rights*. Formalnie pojmowana konstytucja pełni rolę służebną wobec dynamicznie rozwijanego katalogu liberalnych zasad. Z jednej strony dostarcza pozytywistycznego pretekstu do stosowania *rights*, z drugiej strony niektóre jej reguły mogą być ignorowane, jeżeli realizacja praw tego wymaga.
3. Liberalny dorobek orzeczniczy, rozwijany deliberatywnie w ramach interakcji organów eksperckich stanowi protezę prawnego rozumu w danym porządku prawnym, swoisty zbiór reguł porządku normatywnego, który jest co do zasady niepolityczny w podwójnym sensie. Po pierwsze, uchodzi za neutralny i możliwy do przyjęcia dla ogółu rozumnych i świadomych obywateli. Po drugie, nie podlega decydowaniu politycznemu.

⁹ C. Mouffe, E. Laclau, *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, Wydawnictwo DSW, Wrocław 2007, s. 116 i nn.

¹⁰ A. Sulikowski, *Postliberal Constitutionalism. The Challenge of Right Wing Populism in Central and Eastern Europe*, Routledge, Abingdon – New York, 2023, pp. 34–63.

Zinstytucjonalizowana polityka musi go uwzględniać w ramach liberalnego prymatu prawa nad polityką. Wraz z rozwojem *acquis constitutionnel* przestrzeń decydowania politycznego ulega ograniczeniu.

4. Rolą dyskursów prawoznawczych jest afirmatywne, eksperckie budowanie powiązań pomiędzy liberalną aksjologią prawa a jego literą – (re)konstrukcja prawa jako systemu nie tylko w sensie logicznym, ale przede wszystkim aksjologicznym.
5. Ponieważ liberalny rozum mieszczański jest nadbudowany nad kapitalistyczną formacją gospodarczą, tzw. wolny rynek uchodzi za konieczną podstawę konkretnych ustrojowych rozwiązań ekonomicznych.
6. Powyższa, „eksportowa” wersja konstytucjonalizmu amerykańskiego stała się wzorcem dla dyskursów lokalnych w wielu państwach. Dyskursy te, jak i wytwarzane przez nie rozwiązania różniły się między sobą, gdyż były uwikłane w tradycje i lokalne czynniki. Eksport dotyczył przede wszystkim „technologii”, czyli podstawowych reguł dyskursu, jego aksjologii i oczywistych granic. Kształtowanie rozwiązań pozostawiono dyskursom lokalnym.

Sprzeczność i próby jej osłabienia

Jak już wspomniałem, demoliberalna formacja dyskursywna zawiera pewną sprzeczność. Jej komponenty demokratyczny i liberalny mają zupełnie inną logikę. Pierwszy ma charakter zdecydowanie polityczny, emotywny i wolicjonalny, drugi zaś – racjonalistyczny i epistemiczny (w sensie *episteme* jako wiedzy prawdziwej, przeciwstawianej *doxa* jako powszechnemu przekonaniu). Różna jest suponowana przez te komponenty wizja wolności. Jak wskazałem w cytowanej już pracy odwołując się do pewnych teologicznych metafor, wolność demokratyczna ma charakter pelagiański, jest wolnością do błędzenia. W przeciwieństwie do wolności liberalnej (w specyficznym kontekstualnym rozumieniu tego przymiotnika), która jest zdecydowanie augustyńska – jest wolnością od błędzenia¹¹. W procesie liberalnego, a de facto eksperckiego decydowania (wszak władza ostatniego słowa należy do sędziów sądów najwyższych instancji), dzięki kompetencjom i uprzywilejowaniu poznawczemu decydentów w założeniu ujawnia się polityczny rozum. Generalnie komponent demokratyczny jest tłumiony, służy do *legitymizacji systemu*. Dyskurs amerykański pod wpływem wydarzeń lat trzydziestych i czterdziestych wypracował stanowisko, że w Europie ekscesy demokracji były zbyt daleko idące i należy wolność do błędzenia istotnie ograniczyć. Niemniej jednak nie sposób uniknąć demokratycznej legitymacji systemu. Zwykle podmiotem suwerenności w danym porządku konstytucyjnym jest zatem lud lub naród. Nazwa ma tu niewielkie znaczenie, gdyż w praktyce

¹¹ A. Sulikowski, op. cit., s.49.

paradygmatyczna (przynajmniej dla Europy) jest koncepcja suwerenności narodu wyrażona u schyłku oświecenia przez E.J. Sieyès w opozycji do wizji suwerenności ludu J.J. Rousseau¹². Podmiot suwerenności nie jest tu konkretnym zbiorem jednostek, lecz typowo modernistycznym abstrakcyjnym i racjonalistycznym konstruktem obejmującym przeszłe, ale przede wszystkim przyszłe pokolenia. Dlatego instytucje demokratyczne powinny być częściowo wolne od wpływów korpusu wyborczego, gdyż nie wyrażają ani jego woli, ani jego interesów, lecz dokonują określonej projekcji interesów przyszłych generacji¹³. Ten sposób myślenia został recypowany przez polityczne dyskursy burżuazji, których jednym z podstawowych założeń było przekonanie o potencjalnym niebezpieczeństwie płynącym ze strony nierozumnych, a jednocześnie konserwatywnych mas i wyznaczył konstytucyjną ortodoksję w demoliberalnej Europie¹⁴. Ideałem politycznym są tutaj rządy rozumu (utożsamianego zwykle z modernistycznym rozumem mieszczańskim nadbudowanym nad kapitalistyczną formacją gospodarczą) z jego wiarą w siłę decyzji eksperckich i optymistycznym historiozoficznie progresywizmem. Rola mas jest ograniczona do legitymizacyjnej akceptacji rozwiązań wypracowanych w toku eksperckich rozstrzygnięć. Pod wpływem procesów określanych w tradycyjnym marksizmie jako „zdrada socjaldemokracji” oraz skuteczności strategii „marszu przez instytucje” program w aspekcie ideologicznym uległ pewnym lewicowym korektom, jednak jego aspekty formalne nie uległy zasadniczym zmianom. Racjonalizacja i depolityzacja sprawowania władzy stały się głównym wyznacznikiem systemu. W tym kontekście pojawiło się pojęcie postpolityki i postpolityczności. Jak zauważa Agata Bielik-Robson, „postpolityczność oznacza (...), że spór polityczny, nawet między nierównymi przeciwnikami, w ogóle nie istnieje, został rozpuszczony w dominującym dyskursie, który wydaje się zupełnie naturalny, opisowy, pozbawiony stanowiska. Sytuacja postpolityczna to taka, w której opór wobec dominującego modelu znika

¹² Według Rousseau suwerenem w państwie jest lud – realna zbiorowość jednostek dysponujących prawnymi możliwościami wyrażania woli. „Przypuśćmy, że państwo składa się z dziesięciu tysięcy obywateli. Zwierzchnika można brać tylko zbiorowo jako jedno ciało; ale każda prywatna osoba w charakterze poddanego uważana jest za jednostkę (...). Na każdego członka państwa przypada tylko jedna dziesięciotysięczna część władzy zwierzchniej, aczkolwiek on sam jest jej poddany całkowicie.” „Ustawy są warunkiem zrzeszenia społecznego. Lud, podległy ustawom, winien być ich twórcą; do tych co się zrzeszają należy wyłącznie uregulowanie warunków społeczeństwa.” por. J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, tłum. A. Pieretiatkowicz, Łódź 1948, s. 40 i 57. O krytycznym stosunku Sieyès do koncepcji Rousseau por. P. Paquino, *Sieyès et l'invention de la constitution en France*, Eds. Odile Jacob, Paris 1998, s.14 i nn.

¹³ Naród w myśli Sieyès stanowi pewną metaforę. W związku z tym, jak zauważa komentator jego idei P. Bastid, można sądzić, że posłowie są autorami, a nie reprezentantami woli Narodu (*les députés sont les auteurs et non pas les représentants de la volonté nationale*), P. Bastid, *Sieyès et sa pensée*, Paris 1970, s. 585.

¹⁴ Por. A. Pieniżek, *Suwerenność – problemy teorii i praktyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 28 i nn. oraz M. Sobolewski, *Zasady demokracji burżuazyjnej i ich zastosowanie*, PWN, Warszawa 1969, s. 21–23.

całkowicie. (...) Spory polityczne to puste obrzędy, ponieważ władza polityczna została całkowita pozbawiona suwerenności i mocy decyzyjnej”¹⁵.

Dominacja komponentu liberalnego uzależnia jednak legitymizację systemu od jego progresywistycznych sukcesów. Powinnością mas jest wspieranie eksperckiej „jurystokracji” ze względu na to, że wypracowane przez nią rozwiązania prowadzą do zapowiadanych skutków w postaci zaspokajania dyskursywnie określonych interesów oraz gwarantowania i rozwijania liberalnych *rights*. W sytuacji kryzysowej, z którą system sobie nie radzi, siła racjonalistycznych uzasadnień ulega ograniczeniu, co wzmacnia polityczny potencjał uzasadnień demokratycznych. Ujawnia się wtedy wspomniana sprzeczność – skoro „błądzi” ekspercka jurystokracja, czerpiąca swoją legitymację z obietnicy uwolnienia od błędzenia i polityki, to demokratyczna, emotywna polityka staje się jedynym poważnym czynnikiem legitymizującym system.

Kryzys i ekscepcja

Jak wspomniałem na wstępie, dyskursy illiberalne przedstawiają się jako lepiej przygotowane do walki z kryzysami. Jak zauważa K. Brzechczyn, „Władza wykonawcza w demokracji nieliberalnej ma większą zdolność wprowadzania nadzwyczajnych regulacji i sankcji. Ponadto oczekuje się od niej również przyjęcia odpowiedzialności za członków społeczeństwa i aktywnej ich ochrony. Działanie władz jest wzmacniane przez kolektywistyczny typ świadomości społeczno-politycznej. W demokracji nieliberalnej występuje zatem efekt kredytu regulacyjnego, który jest wzmacniany przez dyscyplinę społeczną i podporządkowanie porządkowi społecznemu. Z drugiej strony w demokracji liberalnej władza wykonawcza jest ograniczona przez władzę ustawodawczą i sądowniczą, a także przez zestaw autonomicznych („apolitycznych”) instytucji i urzędów, co utrudnia i wydłuża proces podejmowania decyzji”¹⁶.

Na Węgrzech przyjęta przed niemal dekadą głosami illiberałów ustawa zasadnicza bywa często określana mianem *crisis management constitution*¹⁷. Ma ona zapewnić Węgrom możliwości sprawnego reagowania na kryzysy, które stały się trwałym elementem politycznej codzienności i ważnym składnikiem otoczenia, w warunkach którego państwa muszą konkurować. Temu ma sprzyjać m.in. nieformalistyczna i celowościowa wykładnia konstytucji. Przykładowo w 2016 roku pomimo braku podstaw *expressis verbis* wyrażonych w przepisach

¹⁵ <https://kulturaliberalna.pl/2011/10/04/muskuly-perswazja-i-plotki-o-liberalnej-hegemonii-rozmowa-z-agata-bielik-robson/>.

¹⁶ K. Brzechczyn, *The coronavirus in liberal and illiberal democracies and the future of the globalised world*, „Social Register” 2020, No. 4 p. 89.

¹⁷ K. Kovacs, *Hungary's Orbánistan: A Complete Arsenal of Emergency Powers*, <https://verfassungsblog.de/hungarys-orbanistan-a-complete-arsenal-of-emergency-powers/>.

art. 48–54 ustawy zasadniczej, które określały przesłanki wprowadzenia stanu wyjątkowego, rząd węgierski wykorzystał bardzo niejasne upoważnienie konstytucyjne przewidziane w art. 15 ust. 1 konstytucji („Rząd wykonuje uprawnienia, które nie są wyraźnie powierzone ustawą innemu organowi państwowemu”), aby ogłosić „ogólnokrajowy stan kryzysu z powodu masowej migracji”. Rząd zdefiniował kryzys w kategoriach liczby przybywających osób ubiegających się o azyl, albo 500 dziennie przez miesiąc, albo 800 dziennie przez tydzień. Ów „stan kryzysu” nadal obowiązuje, ponieważ jest przedłużany co sześć miesięcy, ostatnio 5 marca, mimo że granica z Serbią jest hermetycznie zamknięta i żaden migrant nie może dostać się na terytorium Węgier¹⁸.

Co znamienne podobny zabieg interpretacyjny został wykorzystany w związku z pandemią Covid-19. Rząd Orbána znów powołał się na art.15, w związku z art. 53, który przewiduje możliwość wprowadzenia stanu zagrożenia na terytorium państwa. Art. 53 nie wymienia epidemii jako przesłanki skorzystania z tego rodzaju ekscencji. Dekret z 11 marca zawierał klauzulę przewidującą jego wygaśnięcie po 15 dniach bez zatwierdzenia parlamentarnego. Parlament uchwalił ustawę o ochronie przed koronawirusem, która przewidywała bezterminowe przekazanie nadzwyczajnych uprawnień w ręce rządu, w tym kompetencji do zawieszania stosowania niektórych przepisów, odstępiania od przepisów ustawowych i wprowadzania dodatkowych nadzwyczajnych środków w drodze dekretów¹⁹. Wprowadzono m.in. penalizację rozpowszechniania nieprawdziwych informacji, które mogłyby utrudnić walkę z zagrożeniem epidemiologicznym. Reakcja liberalnych dyskursów konstytucyjnych zarówno na Węgrzech, jak i za granicą była jednoznaczna – wprowadzone środki zostały ocenione jako skrajnie nieproporcjonalne. W tym duchu wypowiedzieli się także Sekretarz Generalny Rady Europy, Komisja Wolności Obywatelskich Parlamentu Europejskiego i Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka. Odpowiedź Viktora Orbána była następująca: „Jeśli nie możecie pomóc, dobrze, przynajmniej możecie powstrzymać się od przeszkadzania krajowi broniącemu się na własnej ziemi. Jesteśmy w stanie wojny, a kraj działa zgodnie z planem wojskowym”²⁰.

Podstawową reakcją demoliberalizmu na kryzysy jest odwoływanie się do logiki ekscencji, czyli czasowego wyjątkowego odejścia od normalnych rozwiązań. Liberalny dyskurs konstytucyjny dopuścił jakiejkolwiek możliwości ekscencji relatywnie późno – u kresu prawniczej *Belle Époque* zakończonej wraz z traumatyzującym przeżyciem I wojny światowej²¹. Wcześniej dominowało podejście

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ <https://hungarianspectrum.org/2020/03/21/translation-of-draft-law-on-protecting-against-the-coronavirus/>

²⁰ Cyt. Za K. Kovacs, op. cit.

²¹ J. Stembrowicz, *Z problematyki stanu nadzwyczajnego w państwie burżuazyjno-demokratycznym*, „Studia Nauk Politycznych” 1983, nr 3, s. 19–20.

formalistyczne zakładające, że konstytucja ma działać tak samo w każdych warunkach²². Nawet jednak konstytucjonalizacja ekscepcji była postrzegana jako celowe ograniczenie możliwości działań wyjątkowych²³. W dyskursach anglosaskich sporom o granice ekscepcji towarzyszyło dominujące przesądzenie, że celem rozwiązań wyjątkowych musi być w ostateczności ochrona *rights* i jak najszybsze przywrócenie właściwego porządku – odwoływano się najczęściej do dokonanej przez Machiavellego intertekstualnej reinterpretacji instytucji dyktatury z czasów rzymskiej republiki (tzw. doktryna Rossitera). Według tej narracji wzmocnienie władzy centralnej musi być chwilowe, celowe, a podjęte środki ograniczające prawa – proporcjonalne i podejmowane ze szczególnym namysłem, gdyż nietrudno w tej materii o przesadę²⁴.

Jednakże multikryzys jako zespół długotrwałych i wzajemnie warunkujących się kryzysów sprawia, że kwestie czasu trwania i proporcjonalności środków stają się szczególnie kontrowersyjne. Co więcej, wiele rozwiązań uważanych uprzednio za wyjątkowe staje się normalnym elementem systemu prawnego. Przykładem może być słynny amerykański *Patriot Act*, który wyznaczył kierunek zmian na całym Zachodzie. We Francji wprowadzony 14 listopada 2015 r. po zamachach na Paryż i Saint Denis *état d'urgence* został formalnie zniesiony dopiero 1 listopada 2017 r., w efekcie realizacji obietnicy wyborczej Emmanuela Macrona. Przyjęte środki nadzwyczajne ograniczyły wolność zgromadzeń, umożliwiały areszty domowe i przeszukania bez zgody sądów. W 2017 r. znowelizowano szereg ustaw dotyczących walki z terroryzmem i kompetencji policji oraz innych służb, wprowadzając do nich rozwiązania analogiczne do obowiązujących w warunkach *état d'urgence*.

W Niemczech w 2004 r. Federalny Trybunał Konstytucyjny w Karlsruhe nie uznał za naruszającą konstytucję praktyki wznowienia stosowania ustawy o internowaniu ze względów bezpieczeństwa, uchwalonej w 1933 r. przez parlament, w którym większość mieli naziści. Ustawa ta uznawana za element „państwa stanu wyjątkowego” nigdy formalnie nie została uchylona, ale nie była stosowana przez służby federalne do 2003 r. Co więcej, w 2008 roku dokonano jej „transplantacji” do francuskiego porządku prawnego również jako rozwiązanie stałe²⁵. Głównonurtowy dyskurs konstytucyjny uznał te środki za niezbędne i właściwe.

²² Ibidem, s.18.

²³ K. Dobrzeńiecki, *Prawo wobec sytuacji nadzwyczajnej. Między legalizmem a koniecznością*, TNOiK, Toruń 2018, s. 94.

²⁴ Ibidem, s. 94–95.

²⁵ M. Delmas-Marty, *Loi antiterroriste : «Nous sommes passés de l'Etat de droit à l'Etat de surveillance»*, Le Monde z 11.10.2017, https://www.lemonde.fr/idees/article/2017/10/11/mireille-delmas-marty-nous-sommes-passes-de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-surveillance_5199594_3232.html.

Rozwiązania, które zgodnie z doktryną Rossitera uchodzą za wyjątkowe, są długotrwale utrzymywane także m.in. w Hiszpanii w związku z kryzysem katalońskim i we Włoszech w związku z napływem uchodźców. Pandemia Covid-19 w wielu państwach liberalnego Zachodu jeszcze wzmocniła uprzednie tendencje sprzyjające stosowaniu i wydłużaniu ekscepcji. Innymi słowy w wielu państwach, których rządy wciąż odwołują się do wytworów demoliberalnego konstytucjonalizmu, od dłuższego czasu utrzymywały się rozwiązania wyjątkowe niekompatybilne z liberalnymi opowieściami, a kryzys pandemiczny stał się jeszcze jedną przesłanką dla ekscepcji. W wyniku stosowania i uzasadniania rozwiązań wyjątkowych demoliberalny dyskurs konstytucyjny osłabia jeszcze jeden element podtrzymujący dominację komponentu liberalnego nad demokratycznym – tezę o tym, że system jest *right-based*. Sporym zagrożeniem dla tej tezy są także reakcje rządów liberalnych po przejęciu władzy z rąk illiberałów. Tzw. przywracanie praworządności wiąże się z naruszeniem procedur i podejmowaniem działań niekompatybilnych z założeniami demoliberalnego dyskursu konstytucyjnego. Powoduje to zwiększoną podatność narracji liberalnych na zarzut hipokryzji. Dyskurs demoliberalny ukazuje swoje nieliberalne oblicze, co zdecydowanie ułatwia formułowanie argumentów delegitymizujących jego dotychczasową hegemonię. Powstaje w związku z tym pytanie, czy multikryzys (wielokryzys) jest czynnikiem, który może skutecznie zakończyć dominację konstytucjonalizmu demoliberalnego i to nawet w warunkach panowania politycznego sił, które swoją tożsamość polityczną budują na jego deklarowanej obronie. Po prostu praktyka ekscepcji, a także immunizacji systemu, w obliczu realnych i potencjalnych wrogich wpływów może skutecznie osłabić wpływ demoliberalnej formacji dyskursywnej na praktykę. Jeden z cytowanych w niniejszym tekście teoretyków konstytucyjnych w tekście napisanym w 1913 roku pisał, że najtrudniej jest obronić konstytucjonalizm nie przed jego wrogami, lecz przed jego zdeklarowanymi rzecznikami²⁶.

Bibliografia

Literatura

- Acemoglu, Daron, James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Business, 2012.
- Bastid P., *Sieyès et sa pensée*, Paris: Librairie Armand Colin, 1970.
- Bielik-Robson A., *Mięśnie, perswazja i plotki o liberalnej hegemonii*. Rozmowa na portalu Kultura Liberalna, 4 października 2011. <https://kulturaliberalna.pl/2011/10/04/muskuly-perswazja-i-plotki-o-liberalnej-hegemonii-rozmowa-z-agata-bielik-robson/>.

²⁶ D.J. Hill, op. cit. s. 770.

- Brzechczyn K., *The coronavirus in liberal and illiberal democracies and the future of the globalised world*, „Social Register” 2020, no. 4.
- Castles, Stephen, Hein de Haas, Mark J. Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2013.
- Delmas-Marty M., *Loi antiterroriste: ‘Nous sommes passés de l’État de droit à l’État de surveillance’*, „Le Monde”, 11 października 2017. https://www.le-monde.fr/idees/article/2017/10/11/mireille-delmas-marty-nous-sommes-passes-de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-surveillance_5199594_3232.html.
- Dobrzeńiecki K., *Prawo wobec sytuacji nadzwyczajnej. Między legalizmem a koniecznością*, TNOiK, Toruń 2018.
- Foucault M., *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Gallimard, Paris 1966.
- Gerhardt M.J., *Crisis and Constitutionalism*, (2002), Faculty Publications, 861. <https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/861>.
- Gramsci A., *Quaderni del carcere*, vol. 1, Quaderni 1–5. Giulio Einaudi, Torino 1977.
- Hill D.J., *The Crisis in Constitutionalism*, „The North American Review” 1913, vol. 198, no. 697. <http://www.jstor.org/stable/25151002>.
- Jia, Nan, Yinshuai Li, Jie Cheng, *Polycrisis: A Framework for Understanding Multiple Crises in the Metacoupled World*, (2024), <https://doi.org/10.2139/ssrn.5003139>.
- Kovacs K., *Hungary’s Orbánistan: A Complete Arsenal of Emergency Powers*, „Verfassungsblog”. <https://verfassungsblog.de/hungarys-orbanistan-a-complete-arsenal-of-emergency-powers/>.
- Laclau E., Mouffe C., *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, Wydawnictwo DSW, Wrocław 2007.
- Nathwani, Jatin, Niels Lind, Ortwin Renn, Hans Joachim Schnellhuber. *Balancing Health, Economy and Climate Risk in a Multi-Crisis*, „Energies” 14, (2021), no. 4067.
- Paquino P., *Sieyès et l’invention de la constitution en France*, Éditions Odile Jacob, Paris 1998.
- Pieniążek A., *Suwerenność – problemy teorii i praktyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, tłum. Antoni Peretiatkowicz, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Łódź 1948.
- Skuczyński P., *Pojęcie kryzysu w filozofii i naukach społecznych a kryzysy prawne*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018, t. 7, nr 1.
- Sobolewski M., *Zasady demokracji burżuazyjnej i ich zastosowanie*, PWN, Warszawa 1969.
- Stembrowicz J., *Z problematyki stanu nadzwyczajnego w państwie burżuazyjno-demokratycznym*, „Studia Nauk Politycznych” 1983, nr 3.

- Sulikowski A., *Postliberal Constitutionalism. The Challenge of Right Wing Populism in Central and Eastern Europe*, Routledge, Abingdon – New York 2023.
- Tosiek P. *The European Union in multi-crisis: towards differentiated legal integration?*, "Review of European and Comparative Law" 2022, vol. 48, no. 1, <https://doi.org/10.31743/recl.13007>.
- Wainwright J., Mann G., *Climate Leviathan. A Political Theory of Our Planetary Future*, Verso, London – New York 2018.

Democratic-liberal constitutionalism in the face of multi-crisis

Abstract

This article aims to analyze the current state of demoliberal constitutionalism in the context of the so-called multi-crisis—interwoven economic, ecological, health, and geopolitical crises. The author argues that such crises expose a fundamental contradiction within the demoliberal discursive formation: the tension between democratic legitimacy and liberal, expert-based governance. The article emphasizes that under crisis conditions, political action often transcends constitutional norms, increasing the risk of constitutional disruption and questioning the prevailing paradigm. Using tools from post-structuralist discourse analysis and a post-Marxist perspective, the text conceptualizes constitutionalism as a hegemonic formation, whose dominance may collapse under growing socio-political antagonisms.

Keywords: demoliberal constitutionalism, multi-crisis, constitutional crisis, post-politics, democratic legitimacy, legal discourse, hegemony, political antagonism.